

Csűrös Miklós

„AKI ESTÉBŐL ÚJRA FÖLKELEL”

A kései Rába György költői világképéről

Hol kezdődik az öregkor, és honnan számíthatjuk kitüntetett költői tárgyá válását, mikortól datálhatjuk jellegadó poétikai gesztussá izmosodását egy lírikus életművében? A magyar irodalom történetében megkerülhetetlen, műfajt és karaktert minősítő példa és mérce az „őszikék” költője, aki testi-lelki bajoktól sújtva még azt az inkább rövid, mint méltányos emberöltőt is sokallotta, amit a sors kiszabott számára. A huszadik század fényes első nemzedékében éppen a legnagyobbak közül alig érte meg valaki a hatvanéves életkort; a második nemzedékben voltak nagy túlélők, de megtizedelte őket a háború és az embertelenség. A Rábával kortárs (magyar) géniuszok között Kassák és Illyés beéréséhez nyilvánvalóan sokat adott hozzá az életkori tapasztalatok gyarapodása, és ugyanez áll a Rábához sorsközösség és ízlésbeli rokonszenv miatt különösen közel álló harmadik nemzedék tagjaira: költőként kamatoztatta a kései Kálnoky poétikai eredményeit, ihletett tanulmányokban elemezte az érett Rónay György, Csorba Győző, Takáts Gyula, Hajnal Anna és Weöres Sándor költői világát. A szakmai tanulságon, irodalomtörténeti hozadékon túl ezek a stúdiumok egyben a költő helyzetfölmérő, földadatokkal, lehetőségekkel számot vető portyázásai is voltak: érintkezősávokat jelöltek ki, és megművelendő saját parcellát kerítettek körül.

Nem erőltetett ráfogás ezeket a kritikai kitekintéseket a hosszú élet kihívására felelősen készülő ember és költő tudatos előtanulmányainak minősíteni. A himnuszunkban emlegetett „balsors” Rábát is sújtotta olyan veszedelmekkel, mint a XX. század több más nagy tanúját, a tragikus hősokeket és mártírokat is beleértve. A FÖLDLAKÓ egyik legsötétebb akkordját A GYÁSZ, A KÓBOR EB című versben üti le; harapós kutyához hasonlítja a gyászolás, „a kegyeleti tor” kényszerét, és a jó remények vesztét panaszolja. Nyomatékos előzménye költészetében a HALOTT BARÁTOK KOSZORÚJA (a SÁRKÁNYEREGETÉS című kötetben): az a korábban távozott kortársak után küldött elégikus sóhaj, emez haragos fellobbanás a tehetetlenség miatt, hogy a kegyeleti rituálé elől nincs menekvés. A két vers kapcsolata jól példázza e kései líra lazán ciklikus jellegét: a különböző időben született művek felelnek egymásnak, a kötetek kiegészítik egymást, de megőrzik önállóságukat, nem föltétlenül igénylik az előzmény vagy a folytatás ismeretét. A túlélés, a naponta újakezdett és meghosszabbított élet egyre becsesebbé válik az öregedő költő értékrendjében. A meghaláshoz kevesebb virtus kell, mint a megmaradáshoz; a „fényes nászról hősi halálról” szóló hírek vonzereje és romantikája halványodik, és idősebb, alkalmasabb hősképzetnek adja át a helyét: „Mostanra már úgy gondolom / az az igazi vitéz / aki estéből újra fölkel / esendő mégis messze néz” (MESSZE NÉZŐ). Rejtett szójáték teszi költőileg elevenné ezt a reflexiót, alapja az *estéből fölkel* szavak kettős jelentése.

A kötet egyik vezérszólama a reménytelen létköltészeté, a halál szorításában élő, a pusztulással öntudatosan szembenéző ember számvetése. Az idő kegyetlen visszafordíthatatlanságát nagyítja föl és torzítja kilátástalanná Az ÉVEK hasonlatsora. Hatását egymással összefonódva táplálja az évekkal azonosított metaforikus tárgyak és az általuk okozott szenvedések elviselhetetlenséget szuggeráló halmozása meg a cím sajátja-

gos ismétlődése a szövegben (egyszerre tölt be mondatkezdő és berekesztő funkciót a végzettség zenei sugalmazásaként). Történeti allúziók révén tárgyiasítja az egyetemes romlás látomását a HADITUDÓSÍTÓ. A legkeserűbb XX. századi freskók hangulatával együtt antik történetírók retorikus erkölcskritikáját, túlzás által sarkított fölháborodását is emlékezetünkbe idézi. Bár a vers ars poetica érvényű kinyilatkoztatással kezdődik („Minden író haditudósító / egy düledékké perzselt városból”), a látomásos történetkritika hangja nem válik egyeduralkodóvá a kötetben, inkább ellenpontnak, fiziológiai állapotra utaló idézetnek hat. Az árnyalatlan pesszimizmus lehetőségét, a kilátástalan sötét világ ábrázolásának csábítását költészettani érveken túl Rába személyiségtipológiai önismerete, pozitív gondolkodása és világérzékelése is elutasítja. Hat rá és riasztja, de nem az ő világa „a minden színt befaló sötétség”, ahol „csak a szorongás néma kutyái csaholnak”. Ha az álom ÁRNYÉKBIRODALOM-ba süllyeszti, emlékek és érzéletek „málló partfalába” kapaszkodik: „volt naspolyaszín asszony féltekéibe / buksi előképed papírforgóiba / vizsgák előtt bordáidon doboló indulóba / a fölötted lakó padlónyikorgatásába”. Több okból is lényegyet sűrítő, kiemelendő mondatok ezek: tömör katalógusát vázolják Rába önéletrajzi epikus „témáinak”, és főként figyelmeztetnek a versbe kerülő cselekvések és történések álomszerűségére, freudikus és szürrealisztikus természetére, valamint egzisztenciálisan kényszerű hitelére: „hinned kell valamiben / akár nekik is hiszel”.

Régi panaszt elevenít föl (Arany János szavával élve) az ÚJ NARCISSZUS is. Az ár keresztülredőzi a sajátnak hitt orcát, a megnyugtató önazonosság csalékony, hiteltelen: „arcmásom átrajzolható [...] ki mondja meg eztán melyik kép / az igazi s melyik hamis”. De a kételkedés kínja talán már nem annyira végletes, mint a motívum előtörténetében oly gyakran; kaján önvigasztalás, mégis megnyugtató, hogy a kancsal önismeret általános emberi fogyatékoság, más embertársak sem tudnak elszámolni vele, „hogyan kik ők”. – Baudelaire és Arany motivikájához kapcsolódik a harang nyelvének kiszabott ideoda verődését panaszoló vers. Egyhangúságra kárhoztatottnak, rabgúnyájához kényszerített monoton szónoknak ábrázolja magát a versben beszélő én. Az egyes szám első személy mögött kollektív individuumot feltételezhetünk, s ebben a sejtésben A KÖRÜLMÉNYEK HATALMA cím is megerősít. Ha csak a XX. századra gondolunk is, hány magyar költőnek kellett szembesülnie a szabad beszéd korlátozásával, a hívogató távlatok zsarnoki szűkítésével és az önváddal, hogy a teljes elhallgatás méltóbb válasz lett volna az atrocitásokra: „az élet egy dallamra pengett / tán jobb lett volna néha / meglelni néma / csönd a te békességed”.

Mélyen megéli, valószínűleg máig nem talált rá megnyugtató megoldást, a modern művészetnek azt a dilemmáját, hogy az alkotás szükségzerű sorsa a félreértés; a befogadó önkényesen értelmezi, a maga tapasztalata, ízlése, várakozása szerint sajátítja el vagy utasítja vissza a művet, csak azt veszi belőle tudomásul, amit szubjektíve közel érez a maga világához. Rába nem osztozik azoknak az elméleteknek a derűlátásában, amelyek helyeslik és igazolják a jelentéstulajdonítás parttalanságát. A ZENÉLŐ DOBOZ dőlő betűs szedéssel nyomatékosítja a téma vezérmotívumszerű kiemelését; a stilizált példázat szerint a művész égből elorzott ajándéka veszendőbe megy, az utókor nem ismeri a remekmű megszólaltatásának titkát. Máskor a kiszámíthatatlan sorsú gyermek toposza céloz arra a tapasztalatra, hogy a vers értelmezése eltávolodik és elszakad a szerzői szándéktól. Nagy hagyományú, Rába korábbi költészetéből is jól ismert metaforája ennek az élménykörnek a BÁBSZÍNHÁZ világa: a közönség nem fogja föl, hogy „a kéz az alkotó” a darab cselekménye és a maga akciója, személyes azonosuló jelenléte révén

az egyetemes sorsot, minden létezés tragikus aspektusát jeleníti meg, míg látszatra csak együgyű marionetteket mozgat a kulisszák mögött. A tévelygő recepció kritikája a halálra való felkészületlenség és az öncsaló naivitás érzékeltetésével egészül ki.

A versírás egzisztenciális súlyú életjelenség, bizonyítéka a testi és a szellemi épségnek, jeladás arról, hogy „eleven lakik itt”; kicsit sértett tiltakozás a semmibe vétel, a feladásra hajlamos közöny ellen, és főleg az idő kitöltése, tartalmassá gazdagítása. Minden alkalomra hálásan csap le a szellemi életöszton, ha serény és hasznos időzésre kínál lehetőséget. Az ürügy változhat, az érdeklődés terelődhet más irányba, a cél és érdek a szellem működtetése, táplálékkal ellátása. Mindenben ott lapul a verscsíra, csak lelemény kell a fölfedezéséhez, tudás és türelem az érleléséhez, kidolgozásához. Az öregkor nemcsak korlátozza a belátható időt és teret, de kárpótlásul a belső élet ajándékszerű gazdagodását, a lelki tünemények sziporkázó megújulását ígéri. Egy korszak (akár több évtized) költészetét jellemzi élet- és lélektani, de főleg poétikai lényegre tapintással az ÖNKOMMENTÁR című vers (A JELENLÉT FURFANGJAI kötet nyomtatékos záródarabja):

*„Itt többértelmű a jelentés
mert az énnék elégtelen
a nyűtt tapasztalati rend és
jól tudja ő sem oly szerencsés
hogy ne sűrge a jelen*

*Karnyújtásnyi meg talpalatnyi
határu jutott neki tér
javát ezért tornyozza az ki
ingéül kontinenst kiszabni
vagyott s most helybenjárva él”*

A terjeszkedés lehetséges iránya vertikális. A testre, mint „létfenntartó eszközre”, továbbra is szükség van; „jobb híján vele művelem / helytállni kapott cseppke telkem” (A TEST MINT ESZKÖZ, a SÁRKÁNYEREGETÉS-ben). A többjelentésű szimbólum a FÖLDLAKÓ-kötetben az egykori mesterhegedű képzetével társul (A TEST MINT HANGSZER), és a hanyatlás, az idő által pusztulásra ítélt tökély és a hozzá kapcsolódó önáltató hiúság elégikus kritikáját készíti elő. Ez a szomorúság azonban még általánosabb ontológiai törvényszerűség belátásához vezet: mindenki, aki zeneszerszámot, csodás hangszert szólaltat meg, idővel megéri a hangszer és virtuóza kikopását az időből.

De a lírai hős nem adja meg magát egykönnyen; küzd az elsodortatás, a semmibe merítő veszélyek ellen, „javát tornyozza”, hogy lásson és láttasson valami célt, biztos visszatérési pontot. Amilyen éleslátóan tisztában van a fenyegető erővel, éppen olyan gyakorlatiasnak és szívósnak bizonyul az ellenük alkalmazott stratégia és taktika ki- eszelésében, bevetésében. Ha szövetségesei elfogytak, még mindig nem marad egyedül: partnernek ott van ő maga; egyik énje ellentmond a másiknak, igazságait megkérdőjelezi, téziseit fölülbírálja (ÉLETFOGYTIG VIATÁRS). Belső világa drámaian dialogikussá elevenedik, sőt több nézetet ütköztető társalgássá, szimpóziummá tágul; a szempontcserélést, az alakváltoztatást is lehetővé teszi a „részvevőknek”: „kerekasztal én így leszek / egyszemélyes belső vita / szinte tudós tanácskozás / magányos azonban soha / egyik percről másra más”. Az önmagával folytatott társalgás szokásának geneziséről, e különcknek lát- szó gyakorlat kialakulásáról és értelméről tájékoztat Az ÉN KONFERENCIÁI című vers. „Há-

borús tömegnyomorok után”, „szellemi testi rabság után” jólesett a magános elme nézőpontjának megsokszorozása. Az emberiség okozta szenvedések fölerősítik a fogékonyságot a „környezeted hangjai”, „a nappali természet rögtönzései” iránt. Nem válik ez a csömör a civilizáció vagy a homo politicus elleni prófétai kinyilatkoztatássá, de Rába nem hagy kétséget afelől, hogy a számára értékes javak ékesszólóbban nyilatkoznak meg madarak és fák nem verbális üzeneteiben, mint a hitelét vesztt emberi kommunikációban. Nem hirdet tételes animizmust, de spontán kölcsönös szimpátia fűzi az állatok és a növények világához. Korábban is „madarak rokonaként” határozta meg az embert, és a VIRÁGNYELVEN: „rózsául beszélni” ábrándját nevezi meg egy olyan elementárisan közvetlen beszédmód metaforájaként, amelyből hiányzik az agytekervényekkel összefüggő bonyolultság, de a népirtás és a gyűlölet racionalizmusa is.

Fantáziája bővelkedik az állat- és kivált a madármotívum változataiban. Az irigy szemmel bámult madarak képzeletbeli átalakulásra biztatják a lírai ént: „*Tudtam magam is költöző / madár vágyódom dél felé*” (KÖLTÖZŐ MADÁR); „*Ha van reinkarnáció / sirállyá válnom lenne jó*” (SIRÁLYKÉNT BUDAPESTEN). Gondolatkísérletek, afféle „mi lenne, ha” repdeső fantazilások ezek a versek. Az előbbiben a melegebbik földrész vonzó mitológiai és tájképi leírását az érzéki szerelem manierisztikus árnyalású képei dúsítják többdimenzióssá: „*az ismétlődő ingaút*” kulcsszava vizuális, temporális és allegorikus értelmezésre egyaránt csábít. Győzedelmeskedni látszik a pusztító idő, a belső csaták elmaradnak, a paradicsom elveszett. Ám a belső ellenállás eredményesen küzd a személyiség ügyéért, az okság és a determináció világában kilátástalan üdvösségéért: „*azt álmodom azóta is / jó áramlat hátára kap / menedékembe visszavisz / élnem hiteles magamat*”. – A SIRÁLYKÉNT BUDAPESTEN olyan kompozíciót valósít meg, amelyet a kezdet és a zárlat közötti feszültség tesz Rába dialektikájának példázatává: visszájára fordul az előrebocsátott tézis, az utolsó sor tagadólag utal a bevezetésre: „*megfontolom sirállyá lennem*”. Ironikus filozofikus árnyalatot ad a versnek a feltételes mellékmondat alakjába öltöztetett megszorítás az első sorban: „*Ha van reinkarnáció*” – eszerint a beszélő alany kétségesnek és bizonyítatlannak véli a lélekvándorlás, a más testben újjászületés spirituális hitét, de szívesen elfogadja egy képzeletmegmozgató agytorna fiktív játéktereként.

Az idő „*tornyozásának*” technikája bravúros alakzatban valósul meg az ÁTIRTA A HOLLÓ példázatában. Sorra veszi és találóan jellemzi az életkorokat, fejlődéstörténeti etapokat; mesei stilizáció („*Volt egyszer*”) és mitologikus átalakulás teszi elevenné és eredetivé a gyorsan pergő szimbolikus előadást. Az érlelődéshez és beteljesedéshez minden korszak uralkodó elvére, vérmérsékleti főtulajdonságára szükség van, egyik sem felesleges vagy „*átugorható*”; valamennyi korábbi stádiumot értelmezni vagy összegezni azonban csak a „*bölcs holló*” képes, kiterített perspektívában szemléli, értékeli és élvezi, „*a volt javakat*”, „*a régi íz varázsát*”. Az allegória nem válik tudálékosan szájbarággóvá, a tanulságot képek tolmácsolják az ezópusi mese keresetlenségével és bölcs derűjével.

A mesei szimbolika másik funkciója tűnik föl a pazar gazdagsághoz, a REGÉS NAPKELET toposzához és változataihoz kapcsolódó motívumokban. E fogalomnak is az értelmezés és a választás képességével megáldott ember ad jelentést: mesebeli bőségen nemcsak maguktól termett értékeket, munka nélkül elért jómódot, madaraknak ígért magországot érthetünk, hanem emberi kéz ültette és gondozta kertet, a talp alatti röggöt, ahonnan a „*mulandó*” akár koldusszegényen is kitorhethet „*önmaga fölé*”. A tanítás közérdekű, de az egyes szám első személy önmagához intézett javaslataként fogalmazódik meg, megfontolásra kínálva, de nem erőszakolva kötelezővé a hasznos okulást: „*minek akkor igyekezni kipingált / regéhez dúskáljon bár nyers telérben / mint nap nap után*”

karnyújtásnyira inkább / Indiámhoz önerőmből elérnem”. – Megint másként aknázza ki a folklorisztikus anyagot a HARUN AL-RASID ÉBRESZTÉSE (laza folytonosságában egész kis ciklust alkot ezeregyéjszakai ihletésű más versekkel). Az emberi lét emblémája s egyben önarckép dereng át rajta. A kalandokra, izgalmaakra ajzottan ébredő és a diszharmonikus tapasztalatoktól megtépázva hazafelé óvakodó „rangrejtett utazó” egy napba sűrítve szimbolikus életutat tesz meg a repeső ifjúságtól az illúziótlan öregkorig. Észrevétlenül kilép a felség szerepéből. Az „ügybuzgón” anyázó suhancok, a számárüvöltés, az „eb- s lóterméses” környezet drasztikusan köznapi részletekkel tarkított rajza groteszk ellentétben van a palota, a pendelyek, a „finom selymú nóta” választékos szinonimák által nyomatékositott előkelőségével. A kellem és a derű magaslati világával szemben föltáruul „a lenti lét fintora”, az élet teljességéhez hozzátartozik kísérteties, démonikus, éjszakai oldala is.

Külön csoportot alkotnak Rábának azok a frappáns versglosszái, amelyek nevezetes mitikus, bibliai vagy más irodalmi hősök általánosan ismert kalandjait elevenítik föl és támasztják új életre azáltal, hogy meglepő látószögéből beszélik el őket, és zavarba hozóan újszerű értelmezést fűznek hozzájuk. Korábbi példa a „leleményes Odüsszeusz” leleplező torzképe, amelyen a hérosz fölénye hamis tudatában, barbár brutalitással megvakítja a saját törvényei szerint élő, állatait békés munkával gondozó Polüphemoszt. Címadó versként vált egy válogatott kötet hívószavává A VONAKODÓ CETHAL: a bibliától a modern interpretációkig jóformán észrevétlenül maradt kiszolgáltatott mellékszereplő, egy oktalan állat zúdíttja rá a maga szempontjából indokolt haragját az öntelt Jónásra, a jóslata beteljesedéséért embertelen bosszút követelő megszállott prófétára. Ezt a versbokrót gyarapítja most az ÓRIÁSOK PANASZA JÁNOS VITÉZRE; narrátora „elfelejti”, mintegy zárójelbe teszi vagy rágalmazásnak minősíti azokat az érveket és indokokat, amelyek az óriásokhoz tapadó negatív sztereotípiákat magyarázzák a mítoszkritikában és a mesekutatásban. Az így pőrére csupaszított történet és az óriások nézőpontjából rögzített elbeszélés panaszos kórossá duzzad a „legendájába burkolódzva” érkező mesehős ellen. Nem az ostoba, legyőzött és engedelmességre kényszerített, az ember szolgálatába szegődő óriás szemlélete igazolódik (ahogy épp a János vitéz példája kapcsán fogalmaz a Szimbólumtár), hanem a sziklakosztra kényszerített, „követ sódert zúzalekot” abrakoló, a védekező érvelés lehetőségétől eleve megfosztott áldozatoké. Az óriások iránt rokonszenvet tápláló retorika lényeges eleme, hogy a költő módot talál a tiltott igék, az elhallgatásra ítélt, keresetlenül egyszerű kapcsolatteremtő szavak földidézésére, és kikel az elfoglalt, cinkos történetírás ellen:

*„fuldokolunk ajkunkon nem fér ki az ének
amellyel a reggelt szoktuk köszönteni
se a testvéri érdeklődés
nincs javunkra egyetlen hiteles szó*

.....
*kicsoda hiszi el nekünk ugyanúgy ejtjük ki
édesanyám éhes vagyok szomjas isten áldjon
az évkönyvek gonosznak örökítenek meg
ridegnek érzéketlennek kannibálnak”*

Elemi erkölcsi indulat és érzékenység ad magáról életjelt ebben a verstípusban; az epikus közkincre való hivatkozás a tárgy ismeretével csalogatja az olvasót, aki viszont a felelős értelmezés vállalásával járul hozzá a jelentés beteljesedéséhez.

Elhalványul a különbség szerepvers és az önéletrajzi személyesség ihlete között. A SZABADSÁG KÜSZÖBÉN írója lehetne valamely régebbi kor császári környezetből származó vagy menekült udvari nevezetessége; Rába az ilyen típusú szerepet talán Jung fölfogása és terminológiája nyomán *perszonának* értelmezi és nevezi. Általánosítja, egytetemesíti gondolatát, a „*fölé-alá rendeltséget*” elutasító egyenrangúság-igényét. A kudarc, a „*vesztett dicsőség*” kockázatán kívül az a lehetőség is viszolyogtatja, hogy tartósan a „*megnyergelt csúcson*” kellene időznie: „*jobb a mezőről föl-fölpillogni / a magasba [...] betölti így szívét a derű / vágyódni többre*”. A lakonikusságot játékos könnyedséggel párosító versforma azt sugallja, hogy ne a lemondó rezignáció keserűségét halljuk ki a dikióból, hanem az évődés, a tréfa és ugratás, a baráti egyenlőség dicséretét a rangkór-sággal, elsőbbséget hajszoló fontoskodással szemben. Még beszédesebb ellentétpár között választ a lírai én A NAGY JÁTÉK KEGYENCÉ-ben: a világrészeket leigázó hadvezérek és a mérhetetlen kincset birtokló uralkodók telhetetlen előretörése szükségszerűen célt téveszt, hódításaik nem válnak számukra gazdagító belső értéké, „*édeni*” javakká. Az ember azonban, „*egyhelyben akár rezdületlenül*”, dúslakodhat, és beteljesítheti rendeltetését; többlete és kitüntetettsége a vegetációhoz képest, „*kegyenc*” volta a létezők között, hogy meghallja a végtelen hívását, és belülről, önmagában tapasztalja a lét áradását. Rábának ez a humanista hitvallása az óda regiszteréig emelkedik A VÁLTOZÁSRÓL című versben. Valójában az embert ünnepli, mint olyan lényt, „*kinek előőrsé reménység / kívánt álmodott változás*”. Az újat teremtő képzeletet magasztatja, a fölemelkedésbe, égre kelésbe vetett bizalmat, amelyről az állatoknak sejtelmük sincs, még ha a földön, vízben, levegőben ügyesebben mozognak is. A változás szó és fogalom „*színváltozásá*” bővítése a versgondolatnak a biblikus nyelv szellemével való harmóniájára utal, s a küszöbönálló változás transzcendenciában bizakodó felfogását igazolja; az istenülés, a „*kiskirály*” avatódás metaforája a nehézkedés legyőzését és az önmagává válás perspektíváját ígéri az esendő, kiszolgáltatott embernek. A HALADÁS FABULÁJA címében is megkülönbözteti a technikai és technológiai továbbfejlesztést, a meglévő ismeretek kiegészítését és pozitivistá korrekcióját a valóban leleményes fölfedezéstől, az új kihívásokra adott új feleletektől: „*hisz a jövőben az a szép / nem csak az ír a majdani / ismeretlen maga a kór is / neve sincsen kimondani*”.

Az általános antropológiai gondolat a Rába-versben minduntalan összeszövődik az egyéni tapasztalattal, mi több, az én helyzetének vizsgálatával és ábrázolásával. Megfordítja a gondolatot, tudatosan iktatja versbe a személyes létezés köznapi tapasztalatait, konfliktusait, megfigyelt és átélt eseteit. A lírai én kirívóan személyes élethelyzeteiben sem a magánember leszűkített nézőpontjából néz körül és szólal meg. Az alacsonyrendű, banálisnak látszó „téma” ellentétbe kerül a nem feltétlenül ódaian ünnepélyes, de komoly és magvas fogalmazással, s ez a feszültség az irónia és/vagy önirónia dimenziójába helyezi az esztétikai hatást. Iskolapéldája e módszernek a SÁRKÁNYEREGETÉSKötetben olvasható ÓDA A LÁBUJHOZ, a legújabb termésből pedig a BOROSTA és A GYÜRÜSUJ ESETE. Az ápolatlan, borotvátlan arcról szóló belső monológ a megrovó vélekedések és a küllem alapján ítélő rideg bíráló szólomával a szeretet és a solidaritás igazságát állítja szembe, a felszín mögé tekintő, rokonszenvező pillantás igazolására áhítozik. Az esetleges önéletrajzi alkalom távlatokat nyitó tanulságait fedezi föl A GYÜRÜSUJ ESETE. Az apró balesetből ezernyi nem várt következmény származik, asszociációk ágaznak el belőle (például a házasság és a válás emlékei), de a kényelmetlen, nem kívánatos emlékek fölkavarodása meddő panaszkodás helyett mélyebb metonimikus összefüggéseket villant föl, és olyan tanulságot sugall, amely a bosszankodást háttérbe

szorítva a hálás derű lélekállapotát idézi elő: „*hány ilyen gyűrűsujj van / az ember életében sohasem / eszméltem volna rá különben*”.

Ismétlődő tipikus élethelyzeteket sorol föl szapora egymásutánban a versek egy másik csoportja. Az emlékezetben kínos tapasztalatok összeadódnak, és ingerültséget, fojtott haragot gerjesztenek; a másoknak kiszolgáltatott öreg ember tiltakozik a rátukmált szerep ellen. Az imágót, a róla alkotott külső képet nincs ereje megváltoztatni, a neki címzett megszólítások és nyers vagy akár udvariaskodó gesztusok ellen éppen azért tiltakozik, mert testi állapota romlására, autonómiája csorbulására emlékeztetik. A BÁCSTI című versben szóismétléssel és kurziválással emeli ki neheztelését az önmagában egyáltalán nem illetlen, mégis címkéző, minősítő formulára. A második részből kiszorulnak az „*Azt mondják*” bevezetés utáni idézetek, és az egyes szám harmadik személyben előadott kesernyés állapotrajz burkoltan elismeri, sőt önironikus példákkel tódítja a bácsizók véleményét. A másoktól fényképezett portré montírozása az önarcképpel új kompozíciót hoz létre: ez a békülékeny, de nem önfeladó gesztus a versnek és a kései Rába-líra hatásának egyik műhelytitka. A szatirikus leleplezés szellemét nem tompítja, hanem éppenséggel élesíti egy quasi-fantasztikus ötlet az ELŐIDŐBŐL LEGENDÁBA kompozíciójában. Még élő zseni hétköznapi megaláztatásairól, majd posztumusz sorsáról szól („*mikor az időtlenségbe zuhan*”); a realitáshoz minden mozzanatban közel marad, a szatirikus deformációnak parányi, de éppen elegendő teret juttat. A hétköznapi fonáságokat életképszerű alakok és szituációk idézik föl (a főszerepben a kofa, a szerelő, a hentes, a cipőbolto eladó), de ez a zsánerrealizmus a halál utáni kultuszteremtők működésének elképzelését is áthatja, életrajzírók, kiállításrendezők ráfogásait, az utókornak például szánt eszményítő szobor hamis hőskultuszát leplezi le. Az élethű részletek bősége nem takarja el a vers egészéből kicsapó dacos indulatot: ne sajtájtssa ki, ne fesse át a maga ízlése szerint formált pozitív hőssé az utókor az állampolgárként megalázott, méltatlan helyzetekbe kevert alkotó embert; még általánosabban: ne merevítsék talapzaton álló bronzszoborrá a természeti eredetű lényt, „*a gyökereitől mozdíthatatlant*”.

A földben gyökerezés motívumát variálja és szimbolikus jelentéstöbblettel gazdagítja a kötetcímként kiemelt FÖLDLAKÓ is. Mítosz és önarckép harmincnál kevesebb sorba tömörítve. A még élő fa nevében szól a narrátor, de ami foglalkoztatja, az jövőben lehetséges szerepe, a kiszáradt, élettelen fában szunnyadó sorsok légiója. Nem látványosan hangsúlyozza, de félreérthetlenné teszi a szöveg, hogy dialogikus természetű, olyan címzettje van, akinek az ítélete nem közömbös a költő számára („*és megérthetted azt is*”, „*akkor gondold meg én is*”); ez nem zárja ki, hogy önmegszólító versnek olvassuk. Megértő, mérlegelő elbírálást vár az elfogulatlan utókortól. A fa nem tehet róla, hogy számos áldásos hasznú eszközön kívül ütésre, sértésre alkalmas tárgyak is készülhetnek belőle. Ez a példázat nem magyarázkodás, hanem magyarázat és létbölcselet. A föld közös neve a termőtalajnak és bolygónknak, egyaránt táplálja a szerves életet és az emberiségben megtestesülő lelki-szellemi intelligenciát; ami belőle sarjadt, magán viseli eredetét, nem rázhatja le természeti korlátait.

A mítoszátértelmezéstől az emlékezet és emlékezés eszméjéhez átvezető tipikus vers A SZIRÉNEK. Születésének lélektani pillanatát a „*ráeszmélek*” ige ragadja meg: az adakozó kedvű nőekkel létrejött alkalmi kapcsolatok valódi értékére az idő távlata, a szűkös jelen és az élményekben gazdagabb múlt ellentéte ébreszti rá az egykori utazót: „*emlékezni rájuk piros betűs nap*”. Az erotikus kacérság és odaadás igencsak fölértékelődik; a halfarokkal, örvénnyel, zátonnal fenyegető rágalmak ellenére „*deréktől le ott édenbe*

jutottam”. A tudat utólag is alakítja, színezi a valóságot; nem másítja meg a tényeket, de mást emel ki közülük, másképp értékeli őket. A MEGDICSŐÜLT ROMOK költője régebbi itáliai emlékét hasonlítja össze újabb keletű tapasztalatával Óbuda „nyútt amfiteátrumában”. Paestumhoz fűződő élményeiről versben és interjúban is beszélt, az ősi romemlékek látványában és szimbolikus önkifejezésében lélekállapotának „romidejével” fedezett föl analógiát. Az olasz kisvárosi milió emelkedettségével, csendjével szemben („bezzeg itt”) villamosok és járókelők cirkuszi zsvajában, „labdázó suhancok” „harsány aláfestő kíséretében” válik beszédessé a romok üzenete: nyersen életképszerű közeg illik most igazán „az örökélet szép illúzióját” kergető tudat várározásaihoz. – Egy régebbi versében „bajtársaként” aposztrofálta az emlékezetet, mert megállítja az időt, romolhatatlanul őrzi meg a virágzó lét képeit. Hasonló gondolat lappanghat a háttérben az IGAZMONDÓ EMLÉKEZET című versnek, árnyalva az emlékek időbeli változásáról, helycseréjéről szóló gondolattal. Az egykor megcsodált műemlékremekek, az emberi agy és kéz paradés alkotásai megfakultak, elhomályosultak a tudatban, de éles a kép, ahogy a rózsadombi sétán „térden szedte” a lány a fiú nadrágjára tapadt bogáncsokat. Az érzékletes rajz és a leírt kaland sokat sejtető erotikus titokzatossága nemcsak az öregkor lélektanáról szóló őszinte öndokumentáció, hanem lappangó szerkezeti fogás is élteti: a tornyokat bámuló, fölfelé meresztett tekintet lefelé fordul, test- és földközelen találja meg a hozzá illő emléket.

Az emlékek rajzását leggyakrabban tárgyi fogódzó, konkrét alkalom vagy asszociatív képzet indítja meg, MEGDICSŐÜLT ROMOK, RÉGI FÉNYKÉP, BÉLYEGALBUM. Vagy akár „egy régi kártyanaptár” az újraolvasásra kiszemelt kölcsönkönyvtári kötetben. A cím: EGY KLASSZIKUS REJTJELMEI, csalóka, hiszen a szerzőről és a szövegről szó sem esik a versben; az eszmefuttatás középpontja egy évszám, 1968. A tudat előbb távolról kerülgeti, aztán közelebről célozza meg kivételességét: „nevezetes történelmi dátum”. De nem a '68-as események nagypolitikai és eszmetörténelmi felrázó hatását domborítja ki; egy privát emlék és egy később bekövetkező (de '68-ban gyökerező) egyetemes fordulat nyelvi parallelizmussal érzékeltetett párhuzama és ellentéte fejezi ki az emlékezet válogató-értékelő természetét, a kívánatos felejtés és a kötelező erkölcsi emlékezet kölcsönhatását: „még egy hét és a baljós út csak emlék [...] még több évtized míg a hadakat / búcsúztattuk feledni nem szabad”. Jól tükrözi ez a vers Rába költészetének politikai arculatát: fölismeri az emberiség érdekét, tévedhetetlenül dönt, ha a jó ügy meg az ártalmas erők párharcában kell állást foglalnia. Költői témaként azonban legfőljebb elvétve érinti a nemzeti vagy akár a globális emberi közösség társadalmi kérdéseit, efféle megszólalásait éppen ritkaságuk és megfontoltságuk avatja lapidárisan súlyossá.

A kései Rába világképe vázolásakor helyet kell kapnia a sztoikus jelzőnek. A költő nem dolgoz ki és nem illusztrál tételes filozófiát vagy etikai traktátumot, de fogékony, elvek és normák szerint ítélő és cselekvő emberként régen rátalált életproblémái intellektuális megközelítéseire, ontológiai, ismeretelméleti, etikai kérdéseinek fölbukkanására a gondolkodás történetében és a neki konveniáló válaszokra. Reprezentatív válogatott kötetének, a PRÓBAIDŐ-nek a végén szorosban egymás közelében szerepel Seneca, Platón, Szókratész és Plutarkhosz neve, akiknek élete és halála, sorsa és tanítása esszenciálisan magába sűríti Rába ethoszát és pátoszát: „Én boldogan halok egyetlen életemben / csillagomat magasztalom / mert szabad léleknek születtem nem barbárnak / szívemben hellén nap süttött felhőtlen igazság / nem oktan állatként éltem hanem emberi bölcsességgel / tudtam a nyelven a só is megédesül / a keserű is enyhül a megszokásban” (ELŐSZÓ A HALÁLHOZ). Ezek és a körülöttük sorakozó szentenciózus mondatok tolnak emlékezetünkbe, ami-

kor a későbbi termésben a költő erkölcsi alapelveit, cselekvésben eligazító normáit látjuk fölcillanni. Bensővé teszi a boldogság alapjait, a mértékletesség és igazságosság erényében keres támaszt egyéni bajaiban, a független szemlélő életformájára törekszik. A bölcsességet nem hirdeti, hanem tanúsítja, megvalósítja; kritikája inkább önróniában ölt testet, mint embertársait hibáztató leckéztetésben. Turóczi-Trostler József emlékezetes tanulmánya a Seneca-élmény „örök időszerűségéről” szól, az „időtlen kultusz” elevenségéről: hogy Seneca „minden műve konkrét szociológiai, érzelmi, lelki, személyi vonatkozású helyzetekhez kapcsolódik, minden rendű és rangú embert izgató kérdéseket (élet, halál, lelki nyugalom, szegénység, gazdagság) feszeget, hogy a sztoikus konvenciót visszavezeti elemi forrásához, a kimeríthetetlen élethez, hogy áttüzesíti történeti időpontjának a római pátoszával”.

Csaknem szó szerint illik ez a jellemzés Rábára, legfőljebb a „római” jelzőt kellene XX. századi magyarra és európaire cserélnünk. Fanyar humor hatja át a VENDÉGSÉGBEN ÖNMAGAMNÁL című verset, és határozza meg végkicsengését: „tudjon vigadni” és „ujjongjon inkább”, tanácsolja a legfájdalmasabb veszteségek felsorolása után, s úgy érvel, hogy a rosszabbra változás is az élet, a folytonosság feltétele és bizonyítéka, és ha „határtalan az alakváltozása”, akkor a kitörés, a szabadulás esélyét sem lehet tőle megtagadni. Színéről és visszajáról is szemügyre veszi az emberi kapcsolatok, a társas lét szóttesét. Minden emberi kötöttség, „a szülők az otthon a rokonok” természeti örökségétől a magunk választotta páros viszonyig, „a másik a nő” vonzásáig végzetszerűen korlátozza az egyént (A SZÖKEVÉNY); de mennyivel szegényebb lenne az ember az EGYÜTTLÉT, a SZERETIVENDÉGSÉG adományai nélkül, a barátok, barátnék, „morajló emberzsivajától” megfosztva. Az összefonódottság groteszk ambivalenciáját mintegy összegzi a VILÁGJÁRÁS SZEMTŐL SZEMBE. Nehéz eldönteni, vajon a dacolás vagy az elfogadás, a fájdalom vagy a békevágys ihleti a hálaadás gesztusára a vándor szenvedély megszállottját, az „ismeretlen ország csodáit” szomjazó képzeletbeli világutazót, amikor barátokat és ellenségeket egyszerre szólít meg akaratlan „utazatóiként”, s mond nekik köszönetet másként elérhetetlen látványok fölidézéséért, a világ tágasságának és gazdagságának érzékletesség, foghatóvá tételéért: „szeretteim híveim köszönöm / s ellenlábasmim tinéktek / mindenkinek kik szemtől szembe / útlevél nélkül tündér égővi / élményeket szereztek”.

A sztoicizmusra is jellemző hagyományos motívum Rába költészetében az úton levés, a menetelés, az előrelépdelés, mint a végső cél felé haladó élet emblémája. Az idős költő a fiatal embernél és az érett férfinál talán több tapasztalattal a birtokában hangsúlyozza, hogy mozgása igazolást sóvárgó életjel volt, az együttérzés igénye, a társkeresés ösztöne és tudata fejeződött ki benne. Egyik legszebb ars poeticája, az EMBERI, a kozmikus társtalanság elleni védekezésben a vendégség léthasonlata mellé emeli az útítárs és a szomszédság viszonyfogalmát: „Minden léptem faggatás / így hittem rég hiszem ma is / minden látvány felelet / minden számadásom nógatás / adj jelet / az utamból nyílt panorámát / vajon láttad-e / menetelésem zörejét / hallottad-e / útítársam vagy-e / legalább a levegőbe / lehelj a pára / szomszédságod tanúsága”.

Évtizedek óta „az ember télidéjére” rendezkedve írja verseit, gyarapítja életművét. Az életmű szónak mindkét összetevője hangsúlyos és egyenrangú, megkülönböztethetetlenül összeforrnak, azonosak. „Napi egyetlenegy vonalat” meghúzni – számára nem hiú ambíció vagy az antik bölcsességnek megfelelni akaró recept, hanem biológiai és szellemi létszükséglet: „értelmet ad a huszonnégy órának / ne legyenek pusztá tárgy”. Lélektelen, pusztá tárggyá süllyedni, kidobott, elhordált játékszerként végezni, ez ellen a megáláztatás ellen tiltakozik és védekezik szorongattatásában, de már „a szabadság küszöbén”. Ars poeticája egyben ontológia és kanti erkölcsi parancs; mûgondja a helytállás méltósága. Ódzkodik a látványos témáktól, a tüntetően bravúros formáktól. Nem akar

„nagy” verseket írni, de az őszinteség és az egyszerűség, a tabuk áthágása és az önkorlátozó elvektől való póztalan elfordulás olyan energiákat szabadít föl benne, amelyek a nagy költészet magaslatába emelik (és hosszú ideje megtartják ott) líráját. Régi meseterek és klasszikussá vált kortársak méltó társasága várja meghitt szümpozionra.

Payer Imre

AZTÁN A NÉMA, TISZTA HAJNALON

Aztán a néma, tiszta hajnalon
az ajtóban még gyorsan visszafordul.
Senki a bárban, csak egy pizzafolt. Túl
van az éjszakán, fáradt józanon.

Az ösztövért fénypászma eltöröl
részeget s nőt, kik egy-egy fordulóra
ki-kimentek a szomszéd parkolóba.
A kontúrok különállnak. Tömör

és száraz a tér, és az asztalon
a székek úgy sorakoznak, az éjjel
oldó ricsaját mintegy kataton

áhhátba fordítva, mintha még jel
lenne új világhoz új alapon,
ahogy ő gyorsan itt még visszakéml.

VOLTAKÉPP

Meg se lehet mozdulni. Nem lehet.
Valakik kijelölték, ki meddig mehet.
Onnan túl hiába kelsz korán,
nem lelsz aranyat. Nem lehet.
Idegen vagy – amúgy, amott.
Ne tévesszenek meg a betanult mosolyok.
Nem számolnak veled, nem osztanak be.
Ott leáll a lét, mint lerobbant nyomdagép.
Ott leprás vagy voltaképp.